

УДК 314:711.13:316.3:33

В. Д. Невесенко, асп.

Інститут агроекології і економіки природокористування НААНУ, м. Київ

Актуальні питання соціального розвитку сільських територій

У статті досліджено економічні та соціальні особливості і проблеми розвитку сільських територій. Визначено засоби та шляхи подолання соціально-економічних проблем розвитку сільських територій.
сільська територія, соціально-економічний розвиток, сталий розвиток, зайнятість, безробіття, рівень життя населення

Соціально-економічний розвиток села визначають як процес змін, спрямованих на підвищення рівня розвитку економічної і соціальної сфер сільських регіонів, з мінімальними втратами для природного середовища і найбільшим рівнем задоволення потреб сільського населення та інтересів держави. Сільський розвиток потребує комплексного підходу до вирішення всіх проблем сільського регіону – економічних, соціальних, екологічних, демографічних тощо.

Вітчизняні вчені протягом багатьох років займаються вивченням проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій. Значних результатів у своїх наукових дослідженнях досягли В.Г. Андрійчук, О.Г. Булавка, М.Й. Малік, С.М. Кваша, І.І. Лукінов, П.Т. Саблук, В.К. Терещенко, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин та інші.

Вище згадані наукові розробки дуже важливі, проте ця проблема вимагає подальшого вивчення, особливо як на регіональному рівні, так і в країні в цілому.

Метою наукового дослідження є аналіз актуальних питань соціально-економічного розвитку сільських територій України на прикладі Черкаської області з метою визначення засобів і шляхів подолання цих проблем.

Несприятливі тенденції щодо погіршення рівня та якості життя в сільській

© В.Д.Невесенко, 2012

місцевості спостерігаються у різних сферах.

У демографічній: відбувається випереджальне зменшення чисельності населення в сільській місцевості. Це веде до поступового зменшення частки сільського та зростання частки міського населення України. Причому цей процес відбувається з причин як природного скорочення за рахунок дисбалансу народжуваності та смертності, так і міграції. Хоча останнім часом в сільській місцевості фіксується деяке поліпшення ситуації з народжуваністю, проте високий рівень смертності, що перевищує рівень народжуваності в усіх регіонах України (за виключенням Рівненської та Закарпатської області), вказує на від'ємний природний приріст населення й залишається однією з основних причин депопуляції сільського населення нашої держави. Частка сільського населення представлена рис. 1., де частка сільського населення Черкаської області в 2010 р. становить 44,1 % в порівнянні з 31,4 % в цілому по Україні.

Скорочення сільської частини населення за рахунок вищенаведених факторів призводить до збільшення демографічного навантаження в сільській місцевості, що посилює ресурсні потреби для вирішення економічних і соціальних проблем, пов'язаних із соціальним забезпеченням непрацездатної частини населення та лягає додатковим тягарем на бюджети сільських районів.

Рисунок 1 – Частка сільського населення України та Черкаської області

Незважаючи на помітне нині зниження темпів міграції сільського населення, показовим цей процес назвати неможливо, оскільки, на нашу думку, це зниження пов'язане з тим, що на даний час найбільш активна та працездатна частина населення, що не знаходила можливостей для реалізації свого потенціалу в сільській місцевості, вже виїхала. Населення, що залишилося на сьогодні в селі, або не має змоги виїхати, або адаптувалося до сучасної ситуації, відтак, нездатне до активної міграції, яка фіксувалася раніше. Аналіз сальдо міграції за потоками в 2006 та 2010 рр. показує помітне зменшення міжрегіональної міграції та зміну тенденції рівня внутрішньорегіональної міграції, сальдо якої стало позитивним.

На ринку праці: за матеріалами вибіркового обстеження сільського населення України, станом на 1 січня 2010 р., рівень економічної активності сільського населення працездатного віку становив 73,1 % загальної кількості населення відповідної вікової групи. При цьому в період 2007-2008 років зміни рівня майже не відбувалося, у 2009 році відбулося незначне підвищення економічної активності сільського населення – на 0,6 %, тоді як активність міського населення знизилась на 1,3 %.

Більш виражена негативна динаміка спостерігається щодо рівня зайнятості сільського населення працездатного віку. За даними Держкомстату, за період 2007-2009 рр. Він знизився на 0,7 в.п. (рис. 2).

Специфіка зайнятості в сільській сфері в порівнянні з міською виражається в наступному:

- домінуючою сферою зайнятості на селі є сільськогосподарське виробництво, де у окремих регіонах частка працівників у ньому досягає 80%;
- одна з найважливіших особливостей сфер зайнятості на селі це сезонність сільськогосподарських робіт. Саме сезонність при сформованій на селі виробничій структурі створює тимчасові значні резерви праці, однак, у визначені періоди з'являється потреба в додатковій робочій силі на деяких видах робіт, переважно ручних;
- низьких показниках продуктивності та ефективності, фондо-, енерго- і електроозброєності праці;
- у сільській місцевості умови праці і життя сімей тісно пов'язані, як правило, з одним господарством і з результатами його діяльності, рівнем його економічного розвитку, що значно зменшує можливості маневрування сільського трудового потенціалу;

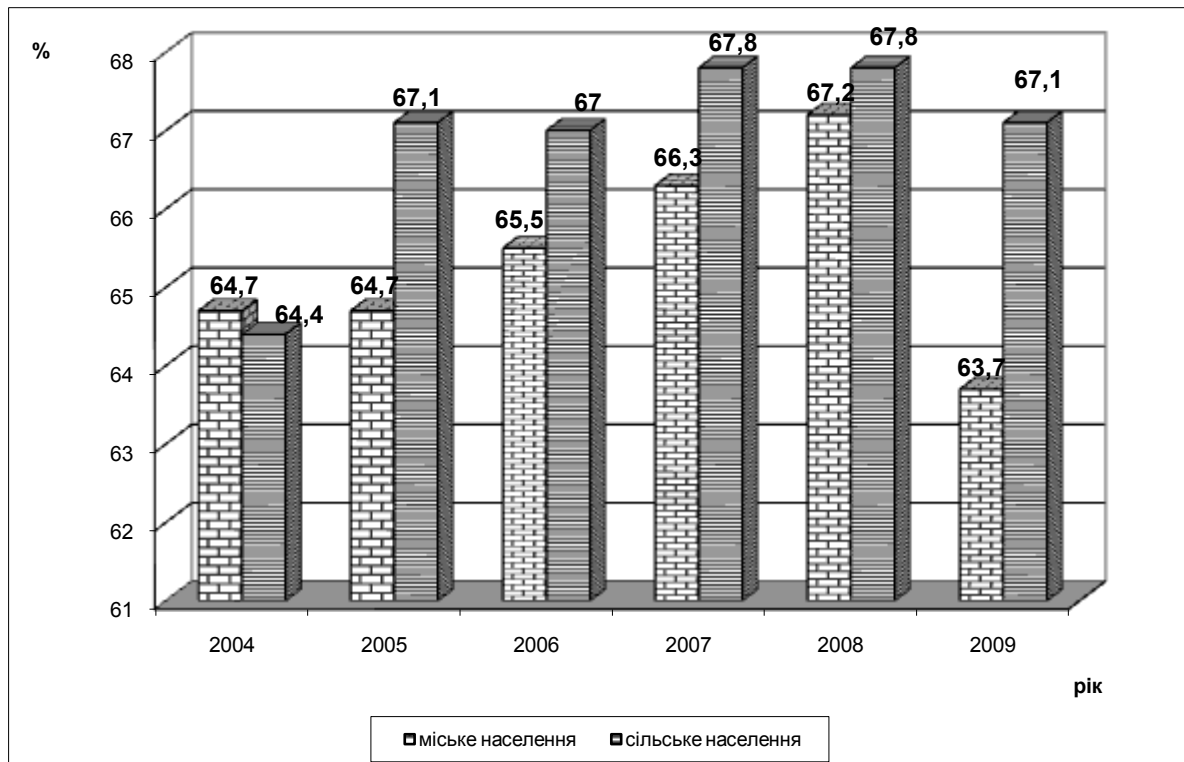

Рисунок 2 – Рівень зайнятості населення працездатного віку за місцем проживання у 2004-2009 рр. (% до загальної кількості населення відповідної вікової групи, на кінець періоду) [4]

- при нинішній структурі видів праці в сільському господарстві гостро постає проблема використання жіночої праці на селі, тому що на багатьох сільськогосподарських роботах, у тому числі і механізованих, умови праці несприятливі для жінок;

- у сільській місцевості недостатньо розвинута соціальна інфраструктура, яка, на нашу думку, має досить вагомий вплив на закріплення тут працівників, їх здатність до праці [5].

Залишається гострою проблема безробіття. Структурні зрушення, що відбуваються на сучасному етапі розвитку національної економіки, призводять до суттєвих негативних змін на ринку праці, зокрема, до достатньо значних обсягів і рівня безробіття економічно активного населення і як наслідок — до неефективного використання робочої сили. Головною причиною безробіття сільського населення є, на нашу думку, структурні чинники, пов'язані з різким падінням обсягів сільськогосподарського виробництва, про що свідчать різке зменшення посівних площ і поголів'я великої рогатої худоби як у період трансформаційної кризи, так і в останні роки, а також повільність упровадження ринкових перетворень у сільській місцевості та диверсифікації економіки села, а також за наслідками світової фінансової кризи. За даними Держкомстату України, протягом 2008-2009 рр. Рівень безробіття сільського населення працездатного віку за методологією МОП збільшився на 1,7 %, рівень безробіття міського населення збільшився на 3,2 % (рис. 3).

Рисунок 3 – Рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) за місцем проживання у 2004-2009 рр. (% до кількості економічно активного населення відповідної вікової групи, на кінець періоду) [4]

У порівнянні з економічно розвинутими країнами в Україні в процентному відношенні до загальної робочої сили відсоток працівників, зайнятих у сільському господарстві, є значно вищим (табл.1).

Таблиця 1 – Зайнятість в сільському господарстві в деяких країнах світу та України¹

		1960	1970	1980	1990	2000	2010
Австралія	Зайнятість в с/г, млн.	1.2	1.0	0.9	0.9	0.9	0.8
	% всього економічно зайнятого населення	27.8	18.6	14.2	11.1	9.0	7.6
Канада	Зайнятість в с/г, млн.	2.5	1.8	1.8	1.0	0.8	0.6
	% всього економічно зайнятого населення	38.0	20.6	14.5	6.9	4.7	3.4

Продовження таблиці 1

Франція	Зайнятість в с/г, млн.	10.1	6.9	4.4	3.1	2.0	1.3
	% всього економічно зайнятого населення	51.1	32.0	18.7	12.6	7.4	4.6
Німеччина	Зайнятість в с/г, млн.	10.9	6.8	5.4	3.2	2.1	1.3
	% всього економічно зайнятого населення	31.1	19.1	14.5	7.9	5.1	3.3
Нова Зеландія	Зайнятість в с/г, млн.	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3
	% всього економічно зайнятого населення	38.6	29.7	25.8	21.0	17.6	15.3
Україна	Зайнятість в с/г, млн.	-	-	-		7.9.	5.3
	% всього економічно зайнятого населення	-	-	-		31.2	21.4
США	Зайнятість в с/г, млн.	13.1	9.6	8.5	7.7	6.3	5.2
	% всього економічно зайнятого населення	17.3	10.7	7.6	5.9	4.3	3.2

¹ Джерело: FAOSTAT, Держкомстат України

Україна відстає сьогодні за рівнем середньомісячної заробітної плати щонайменше у 2 рази від Росії, у 4 рази – від Польщі, у 7 разів – порівняно із Словенією. На фоні низької ціни робочої сили в цілому по економіці у деяких її галузях проблема знецінення робочої сили набула особливої гостроти. Йдеться про аграрний сектор економіки, де, попри всі підвищення номінального рівня заробітної плати, вона залишається найнижчою (рис. 4).

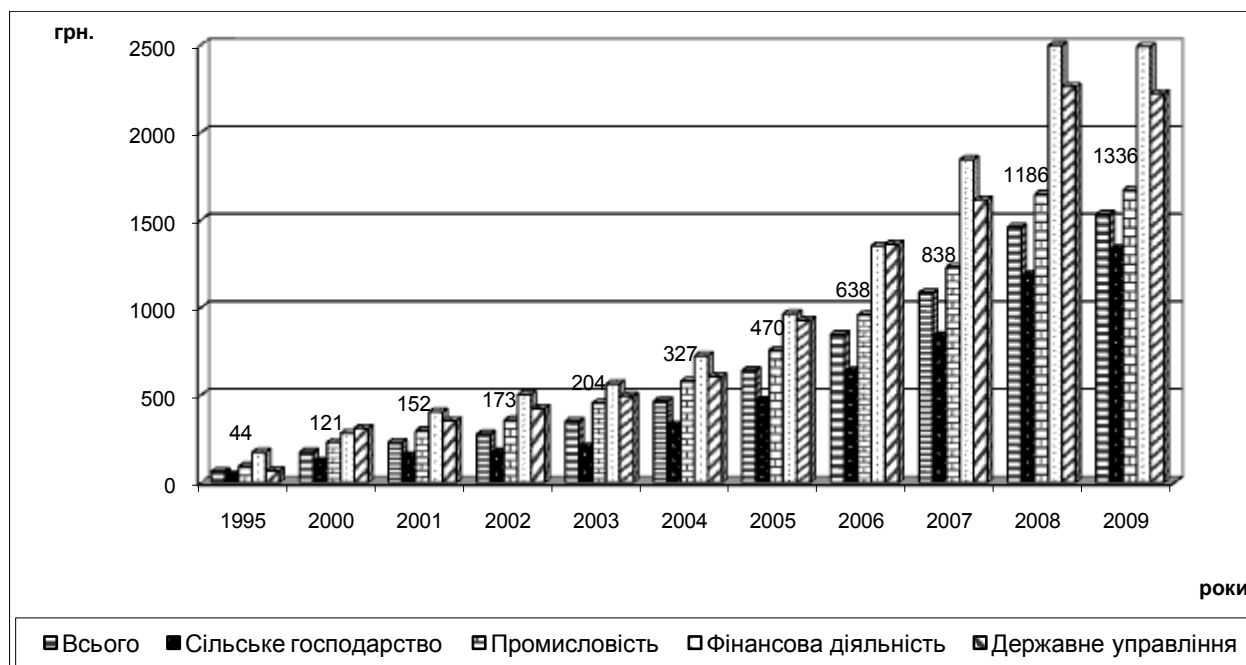

Рисунок 4 – Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати за видами економічної діяльності у 1995-2009рр. Черкаської області [3]

Не дивлячись на істотні заходи, які останніми роками були зроблені Урядом України для стабілізації агропромислового виробництва країни, основні параметри сільського господарства, що стосуються можливості відтворення, рівня оплати праці, доходу продовжують залишатися на найнижчому рівні. Одна з причин такого положення – низька ефективна зайнятість, яку необхідно розглядати в зв'язку з прибутковістю праці.

Нині сільськогосподарське виробництво в Україні є малоефективним сектором економіки. Низька ефективність галузі, її неконкурентоспроможність мають багато причин, серед яких не останнє місце займає відсутність дійової системи мотивації продуктивності праці зайнятих у галузі працівників. Неефективність діючої системи мотивації, крім усього іншого, зумовлена низькою ціною праці аграріїв. Низька заробітна плата працівників аграрних підприємств є загальносвітовою тенденцією. В Україні також спостерігається відставання її рівня в цілому по економіці. Аналізуючи причини низької ціни сільської робочої сили, слід визначити ряд факторів. Перше, це мізерність оплати праці, зумовлена неефективністю сільськогосподарського виробництва, нижчою його прибутковістю порівняно з іншими галузями. Серйозною проблемою підвищення заробітної плати є фінансові труднощі, що проявляються у нестачі оборотного капіталу. Крім того, підвищення заробітної плати стримується і через те, що це призведе до зростання собівартості сільськогосподарської продукції, яка і без того не відрізняється високою прибутковістю.

Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, зайнятих в сільському господарстві Черкаської області вища, ніж в цілому по Україні (рис. 5).

Зберігає свою значущість чинник мотивації праці працівників села. Низька заробітна плата зовсім не сприяє ефективній праці селян. Для більшості працівників сільського господарства їх доходи не знаходяться в прямій залежності від продуктивності

праці, що є одним з чинників загострення проблеми сталості розвитку сільського господарства.

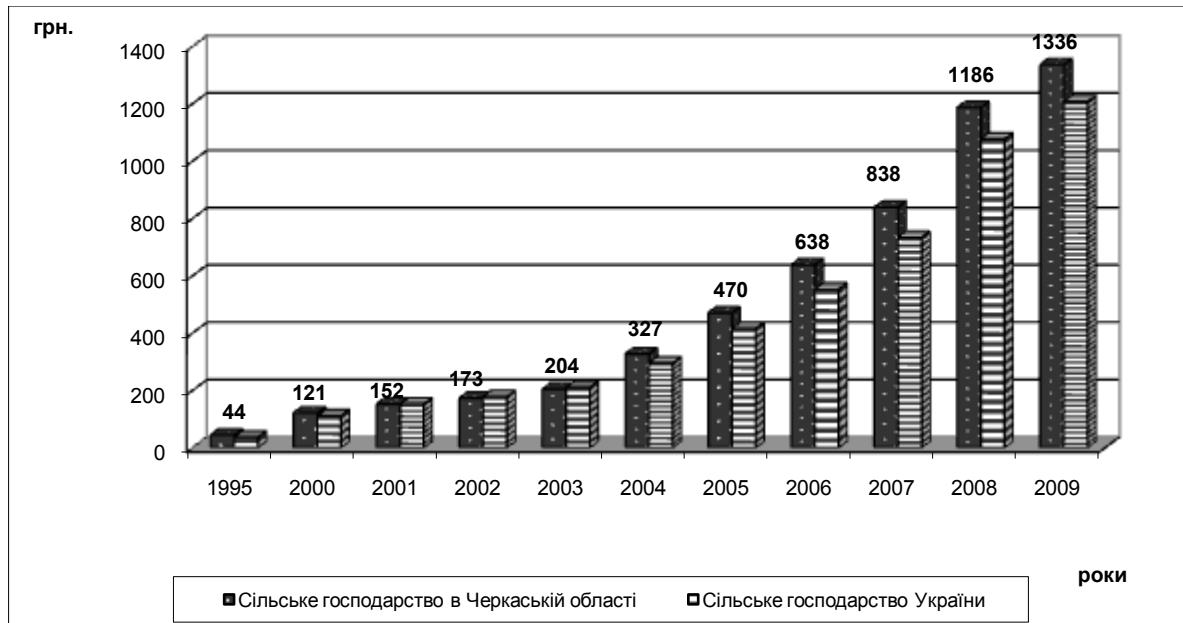

Рисунок 5 – Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати працівників, зайнятих в сільському господарстві Черкаської області та по Україні у 1995-2009рр. [3-4]

Аграрний сектор економіки не може стало і ефективно функціонувати без працівників, що володіють технічними, агрономічними, зоотехнічно-ветеринарними знаннями. Трудівники села повинні уміти проводити аналіз господарської діяльності, обґрунтовувати схвалювані рішення, правильно оцінювати результати роботи з позицій загальноекономічної і соціально-економічної ефективності виробництва і науково-технічного прогресу. Компетентність працівників сільського господарства – найважливіший соціально-економічний чинник успішного функціонування аграрної сфери. Ситуація, що склалася, негативно впливає на сталість розвитку сільського господарства. Важливим чинником загострення проблеми сталості галузі залишається майнове розшарування населення. Посилюється урбанізація територій, що приводить до скорочення чисельності сільських жителів, зокрема тієї частини економічно активного населення, яка безпосередньо пов'язана з виробництвом продовольства [2].

Одним із шляхів подолання проблеми зайнятості сільського населення регіону може бути подальший розвиток власної справи, розширення самозайнятості на селі, в аграрному та обслуговуючому його секторах. Однак недосконалі фінансово-кредитна політика, несприятливе оподаткування, корупція, бюрократизм, низька конкурентоспроможність продукції гальмують розширення підприємницької діяльності.

Модель ринку праці в сільській місцевості має враховувати активну державну політику зайнятості, основу якої становитиме не сприяння заповненню вакантних робочих місць і сплата допомоги з безробіття, а запобігання її появі. Працевлаштування державною службою зайнятості безробітних на селі, їх перепідготовка, залучення до суспільних робіт навряд чи можливо вважати найдієвішими методами регулювання зайнятості. Обмеженість фінансових і організаційних ресурсів служби зайнятості на селі, скорочення інвестицій і вакансій на селі перетворюють її лише на посередника між роботодавцем і робочою силою, зменшуючи напругу на регіональних ринках праці, але не створюючи динамічну рівновагу попиту і пропозиції. Необхідні внутрішні зрушення в агросфері, зокрема підвищення капіталоозброєності сільськогосподарської праці та механізації робіт, дієва підтримка розвитку високопродуктивного приватного агровиробництва і бізнесу, а також коригування структури економіки у напрямі розвитку

споживчих галузей промисловості й сфери послуг, зокрема на селі, що забезпечить переміщення робочої сили. Розв'язання зазначених проблем сприятиме формуванню системи ефективного використання трудових ресурсів в аграрному секторі України.

Висновки. Виходячи із вищевикладеного, можна зробити висновок, що сільське господарство суттєво відстає від інших галузей за рівнем номінальної заробітної плати, який тепер є найнижчим серед усіх галузей економіки. Сільськогосподарські підприємства з низькою продуктивністю праці, низькими цінами на сільськогосподарську продукцію, не покриваючи виручкою понесених витрат, неспроможні забезпечувати технологічні вимоги і належно оплачувати працю. Розбудова ефективної моделі соціально-трудових відносин повинна стати важливим чинником прискорення соціально-економічного зростання галузі. Найважливіший пріоритет соціально-економічної політики України – підвищення рівня життя населення, поліпшення його добробуту, зокрема, через підвищення заробітної плати.

Список літератури

1. Жибак М.М. Організаційно-економічні проблеми зайнятості сільського населення Галичини // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008, вип. 18.9, С. 199-204
2. Кузьмак О.М. Дієвість міжбанківських кредитів у розвитку банківської системи: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.08 [Електронний ресурс] / О.М. Кузьмак; Держ. вищ. навч. закл. "Укр. акад. банк. справи Нац. банку України". — Суми, 2008. — 20 с.
3. Статистичні матеріали офіційного сайту Головного управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ck.ukrstat.gov.ua
4. [Статистичні матеріали офіційного урядового сайту Державного комітету статистики України \[Електронний ресурс\]](http://www.ukrstat.gov.ua). Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
5. Шкляр В.Б. Соціально-економічні мотиви формування та реалізації державної аграрної політики в Україні // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 28-32.

В. Невесенко

Актуальные вопросы социального развития сельских территорий

В статье исследованы экономические и социальные особенности и проблемы развития сельских территорий. Определены средства и пути преодоления социально-экономических проблем развития сельских территорий.

V. Nevesenko

Pressing questions of social development of rural territories

Economic and social features and problems of development of rural territories are investigational in the article. Facilities and ways of overcoming of socio-economic problems of development of rural territories are certain.

Одержано 01.10.12